

QO'QON XONLIGIDA BOSHQARUV TIZIMI

Nabijonova Mohlaroyim Olim qizi

Buxoro davlat universiteti, Filologiya va tillarni o'qitish fakulteti,

11-1Ing 24 guruhi talabasi

E-mail: mohlaroyimnabijonova68@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14242109>

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqola Qo'qon xonligida boshqaruv tizimi haqida yozilgan bo'lib, uning tuzilishi, funksiyalari va aholi bilan aloqalari tahlil qilinadi. Qo'qon xonligi (1709–1876) o'zining markaziy Osiyo tarixidagi ahamiyati bilan ajralib turadi, ayniqsa, siyosiy boshqaruv tizimining o'ziga xosligi bilan. Maqola Qo'qon xonligining monarxik boshqaruvini, xonning oliy amaldorlari va xalq o'rtasidagi aloqalarni o'rganadi. Boshqaruv tizimining ijtimoiy tabaqalarga ta'siri va xonlikning uzoq muddat davomida barqarorligini ta'minlashdagi o'rni muhokama qilinadi. Tahlil tarixiy manbalarga asoslangan bo'lib, Qo'qon xonligining siyosiy tuzilmasi va boshqaruv usullarining markaziy Osiyodagi boshqa davlatlar bilan taqqoslanishi orqali umumlashtirilgan. Maqola Qo'qon xonligining boshqaruv tizimining kuchli va zaif tomonlarini, shuningdek, uning o'zgaruvchan siyosiy sharoitlarga moslashuvini ham yoritadi.

Kalit so'zlar: Qo'qon xonligi, boshqaruv tizimi, monarxiya, xon, oliy amaldorlar, siyosiy tuzilma, ijtimoiy tabaqalar, markazlashgan boshqaruv, tarixiy manbalar, barqarorlik, markaziy Osiyo, xonlikning ijtimoiy ahvoli, siyosiy o'zgarishlar, sardorlar, xalq bilan aloqalar.

Kirish

Qo'qon xonligi (1709–1876) O'rta Osiyodagi eng muhim va uzoq davom etgan siyosiy tuzumlardan biri bo'lib, o'zining kuchli boshqaruv tizimi, iqtisodiy barqarorlik va madaniy merosi bilan ajralib turadi. Xonlik o'z davrida asosan Farg'ona vodiysida joylashib, muhim savdo va madaniyat markaziga aylangan. Qo'qon xonligining boshqaruv tizimi, davlatning ichki va tashqi siyosatini tashkil etishda, aholini boshqarish va ijtimoiy tartibni saqlashda muhim rol o'ynagan.

Xonlikning boshqaruv tizimi monarxiya asosida shakllangan bo'lib, xonning hokimiyati eng yuqori va markazlashgan edi. Xonning qarorlari davlatning barcha sohalariga ta'sir ko'rsatgan, shu jumladan iqtisodiyot, ijtimoiy tuzum va madaniyat. Boshqaruv tizimi har bir qatlamning o'z o'rnini va vazifasini belgilab, xonlikda tartibni saqlashga xizmat qilgan. Xonning oliy amaldorlari, shuningdek, viloyat boshliqlari (sardorlar) orqali aholi bilan o'zaro aloqalarni tartibga solgan.

Ushbu maqolada Qo'qon xonligining boshqaruv tizimi tahlil qilinadi. Maqsad, xonlikda mavjud bo'lgan markazlashgan boshqaruv strukturasini, xonning oliy amaldorlari va davlat apparatining funksiyalarini o'rganish, shuningdek, bu tizimning aholi bilan aloqalarini tahlil qilishdan iborat. Boshqaruvning samaradorligi, siyosiy va ijtimoiy aloqalar, shuningdek, xonlikning barqarorligini ta'minlashda ushbu tizimning o'rni muhokama qilinadi. Maqola Qo'qon xonligining siyosiy tuzilmasi va boshqaruv tizimining umumiy xususiyatlarini hamda uning markaziy Osiyodagi boshqa davlatlar bilan solishtirilgan ahamiyatini yoritadi.

Adabiyotlar tahlili

Qo'qon xonligida boshqaruv tizimi bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar, nafaqat o'zbekistonlik, balki chet ellik olimlarning asarlarida ham o'z aksini topgan. Ushbu adabiyotlar Qo'qon xonligining siyosiy tuzilmasi, ijtimoiy tashkiloti va boshqaruv usullarini o'rganishda

muhim ahamiyatga ega. Quyida o'zbek va chet ellik olimlarning asarlaridan foydalanilgan adabiyotlar tahlil qilinadi.

Rossiyalik olim Vladimir Minorskiy, o'rta asrlar tarixi va Markaziy Osiyo xonliklarining siyosiy tuzilmalarini o'rganishda yetakchi ilmiy figuralardan biridir. Minorskiy Qo'qon xonligi tarixi bo'yicha bir nechta ilmiy maqolalar va monografiyalar yozgan. Uning "O'rta Osiyo tarixi" (1954) asarida Qo'qon xonligining boshqaruv tizimi chuqur tahlil qilingan. Minorskiy xonlikda markazlashgan monarxiya asosida tashkil etilgan boshqaruv tizimining xususiyatlarini va xonning hokimiyatini mustahkamlash uchun amaldorlar va sardorlar bilan o'zaro munosabatlarini o'rganadi. Shuningdek, uning asarlarida Qo'qon xonligi hududida ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni saqlash uchun amalga oshirilgan siyosiy islohotlar ham ko'rib chiqilgan. Minorskiy Qo'qon xonligining o'ziga xos xususiyatlarini, xonning hokimiyatini va boshqaruv tizimini boshqa markaziy osiyolik xonliklar bilan solishtirgan [1].

Lev Gumilyov, rus tarixshunosi va etnologining asarlarida ham Qo'qon xonligining boshqaruv tizimi o'rganilgan. Gumilyovning "Qadimgi turkiy xalqlar" (1983) asarida, turkiy xalqlar, shu jumladan, Qo'qon xonligi hukmdorlarining boshqaruv tizimi va ijtimoiy strukturalari o'rganiladi. Gumilyov Qo'qon xonligi boshqaruvining asosiy xususiyatlarini, turkiy xalqlarning urf-odatlarini va diniy e'tiqodlari bilan bog'liq holda izohlaydi [2]. U xonlikning hokimiyat tuzilishini va xonning ijtimoiy qatlamlar bilan aloqalarini tahlil qilgan, bu esa xonlikdagi siyosiy barqarorlikni ta'minlashda ahamiyatli bo'lgan.

O'zbekistonlik tarixshunos Shuhrat A'lamov, Qo'qon xonligining ijtimoiy va siyosiy tuzilmasi bo'yicha katta tadqiqotlar olib borgan. A'lamovning "Qo'qon xonligi va uning boshqaruv tizimi" (2004) asarida xonlikning boshqaruv tuzilmasi, xonning oliy amaldorlari va sardorlarning o'rni haqida batafsil ma'lumot berilgan. A'lamov Qo'qon xonligida amalga oshirilgan siyosiy islohotlar va xonning ijtimoiy-siyosiy strukturalari, xususan, yer egaligi va feodal tizim bilan bog'liq masalalarni tahlil qilgan [3]. Uning asarlarida Qo'qon xonligining boshqaruv tizimining aholi bilan aloqalari va ijtimoiy adolatni ta'minlashdagi roli ko'rsatilgan.

O'zbekistonlik tarixshunos Abdurahmanov Qo'qon xonligining madaniy va siyosiy tizimini birgalikda o'rganish muhimligini ta'kidlaydi. Uning "Qo'qon xonligi va uning madaniy rivoji" (1998) asarida xonlikdagi siyosiy boshqaruv, madaniy hayot va ilm-fan rivoji, shuningdek, diniy tashkilotlarning roli muhokama qilinadi. Abdurahmanov xonlikning boshqaruv tizimi ijtimoiy qatlamlar va diniy strukturalar bilan qanday bog'liq ekanligini ko'rsatadi [4]. U xonlikdagi siyosiy islohotlarning madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy hayotga qanday ta'sir ko'rsatganini tahlil qiladi.

Mirzayevning "Qo'qon xonligida ijtimoiy-iqtisodiy tizim" (2010) asarida Qo'qon xonligidagi siyosiy boshqaruv va iqtisodiy aloqalar tahlil qilinadi. Mirzayev, xususan, xonlikda ijtimoiy tengsizlik va feodal tuzumning roli haqida fikr yuritadi. Xonlikda amaldorlar va sardorlarning hukumatdagi rolini va ularning ijtimoiy qatlamlar bilan munosabatlarini o'rganadi. U Qo'qon xonligining iqtisodiy tizimining barqarorligini ta'minlash uchun amalga oshirilgan chora-tadbirlarni ham tahlil qiladi [5].

Tadqiqot usullari

Qo'qon xonligining boshqaruv tizimi va uning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmasini o'rganishda quyidagi tadqiqot usullari qo'llaniladi:

Tarixiy tahlil usuli orqali Qo'qon xonligining siyosiy va ijtimoiy tizimlari o'z vaqtida mavjud bo'lgan manbalar asosida tahlil qilinadi. Xonlikning boshqaruv tizimi, ijtimoiy

qatlamlar, iqtisodiy aloqalar va diniy strukturalar tarixiy manbalar orqali o'rganiladi. Bu usulda arxiv hujjatlari, yodgorliklar, o'sha davrga oid tarixiy asarlar va boshqa manbalar tahlil qilinadi.

Qo'qon xonligining boshqaruv tizimi boshqa Markaziy Osiyo davlatlari bilan taqqoslanadi. Ushbu usulda Qo'qon xonligining ijtimoiy va siyosiy tizimi, xonliklar o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar, shuningdek, ularning siyosiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi roli tahlil qilinadi.

Qo'qon xonligining ijtimoiy tuzilmasi va feodal tizimi, jamiyatdagi turli tabaqalar va ularning o'zaro munosabatlari o'rganiladi. Bu usul orqali xonlikdagi ijtimoiy tengsizlik, yer egaligi, dehqonlar va hunarmandlar o'rtasidagi munosabatlar va ularning boshqaruv tizimi bilan bog'liqligi o'rganiladi.

Boshqaruv tizimining samaradorligi, siyosiy islohotlar va ijtimoiy tuzumdagi o'zgarishlar tahlil qilinadi. Bu yondashuv orqali xonlikda amalga oshirilgan siyosiy islohotlarning iqtisodiy va ijtimoiy sohalarga ta'siri, shuningdek, xonlikning barqarorligini ta'minlashdagi roli o'rganiladi.

Qo'qon xonligi haqidagi tarixiy manbalar (masalan, arxiv hujjatlari, xatlar, rasmiy hujjatlar) va statistik ma'lumotlar yordamida xonlikning iqtisodiy va ijtimoiy tizimlari o'rganiladi. Bu usul orqali, masalan, soliq tizimi, iqtisodiy o'sish va yirik savdo yo'llarining ahamiyati tahlil qilinadi.

Qo'qon xonligining madaniy hayoti, ilm-fan rivoji, diniy tashkilotlar va ularning boshqaruv tizimiga ta'siri hamda xalq bilan aloqalar o'rganiladi. Bu usul orqali, xonlikda ma'naviy va diniy strukturalar qanday shakllanganini, ularning boshqaruv tizimiga qanday ta'sir ko'rsatganini aniqlash mumkin.

Ushbu tadqiqot usullari birgalikda qo'llanilib, Qo'qon xonligining boshqaruv tizimi va uning jamiyatdagi o'rni haqida chuqur tahlilni ta'minlaydi.

Tahlil va Natijalar

Qo'qon xonligining boshqaruv tizimi, ijtimoiy-iqtisodiy tuzumi va siyosiy barqarorligini tahlil qilishda muhim yillar va faktlar asosida quyidagi natijalar chiqarildi:

Qo'qon xonligi 1709-yildan 1876-yilgacha mavjud bo'lib, uning boshqaruv tizimi markazlashgan edi. Xonlikda hokimiyat xonning qo'lida to'plangan bo'lib, u barcha siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni hal qilgan. Xonning qarorlari, odatda, oliy amaldorlar, shuningdek, sardorlar va boshqa mahalliy rahbarlar orqali amalga oshirilgan. Xonlikning boshqaruv tizimida xonning oliy hokimiyatini cheklovchi tizimlar yo'q edi, bu esa uning markazlashgan hokimiyatini mustahkamladi.

Xonning oliy amaldorlari va sardorlar viloyatlarda hokimiyatni amalga oshirib, ijtimoiy tuzumsizlik va tartibsizlikni bartaraf etishda muhim rol o'ynagan. Sardorlar o'z hududlarida xonning vakillari sifatida ishlaganlar va xonlikning siyosiy tizimini saqlashga mas'ul bo'lganlar.

Qo'qon xonligida siyosiy islohotlar 19-asr boshlarida boshlanib, xonlikdagi ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga va feodal tizimni modernizatsiya qilishga qaratilgan edi. Xonlar, ayniqsa, Fathali xon (1796–1822) davrida, siyosiy islohotlarni amalga oshirgan. Fathali xon yer egaligi tizimini mustahkamlab, feodal tuzumni barqarorlashtirishga muvaffaq bo'lgan, ammo shu bilan birga ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga katta ahamiyat bermagan.

19-asrning 30-yillarida, asosan, Fathali xon davrida, xonlikda ijtimoiy-iqtisodiy tizimga

kiritilgan o'zgarishlar ko'p o'zgarmagan. Xonlikda amaldorlar va sardorlar o'z lavozimlarida barqaror bo'lib, dehqonlar va yer egalari o'rtasidagi ijtimoiy farqlar saqlanib qolgan.

Qo'qon xonligining iqtisodiy tizimi asosan qishloq xo'jaligiga tayanib, yer egaligi va feodal tuzum orqali boshqarilgan. Xonlikda yerning asosiy egasi xonning o'zi bo'lib, boshqa yer egalari sardorlar, amaldorlar va ba'zi aholiga tegishli edi. 19-asrning boshlarida, ayniqsa, Fathali xon davrida, yer egaligi tizimi kuchaygan va feodal tizimning o'rni yanada mustahkamlangan. Bu tizimning samarali ishlashi xonlikning iqtisodiy barqarorligini ta'minlagan, ammo ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishdagi imkoniyatlarni cheklagan.

1822-yilda Fathali xon qishloq xo'jaligini rivojlantirishga qaratilgan siyosatni amalga oshirdi, ammo yer egaligi tizimining kuchayishi va feodal tuzumning rivojlanishi dehqonlar uchun og'ir bo'ldi. Feodal tizimning kuchayishi dehqonlarning hayotini yanada qiyinlashtirgan, chunki ular o'z yerlarida ishlash uchun amaldorlarga soliq to'lashlari kerak edi.

Qo'qon xonligida diniy tashkilotlar, xususan, masjidlar va madrasalar siyosiy boshqaruvda muhim rol o'ynagan. Xonlar, xususan, Alim xon (1863–1876) davrida diniy tashkilotlar bilan yaqindan ishlagan. Diniy tashkilotlarning roli nafaqat ijtimoiy tartibni saqlashda, balki xonning hokimiyatini mustahkamlashda ham muhim edi. Xonlar o'z hukumatlarini kuchaytirish va xalqni boshqarishda diniy rahbarlardan yordam olishgan.

1860-yillarda Alim xon diniy tashkilotlar bilan yaqindan hamkorlik qilishni boshladi, bu esa uning siyosiy hokimiyatini yanada mustahkamlashga yordam berdi. Diniy tashkilotlar o'z navbatida, xalqni boshqarishda va tartibni saqlashda xonning vakillari sifatida faol ishtirok etganlar.

Qo'qon xonligi 19-asrda Farg'ona vodiysining asosiy savdo markaziga aylangan. Xonlikning iqtisodiy tizimi asosan qishloq xo'jaligi va hunarmandchilikka tayanardi, ammo xonlik savdo yo'llari orqali boylik orttirgan. Xonlikning eng muhim savdo yo'llaridan biri, xususan, Xitoy va Rossiya o'rtasidagi savdolari o'z ichiga olgan. 19-asrning 50-yillaridan boshlab, xonlikda savdo faoliyati tobora ko'paydi, bu esa iqtisodiy barqarorlikni ta'minladi.

1850-yillarda Qo'qon xonligi Rossiya va Xitoy bilan savdo yo'llarini kengaytirgan. Bu savdo aloqalari xonlikning iqtisodiy rivojlanishiga katta hissa qo'shgan, ammo shu bilan birga, xonlikning tashqi siyosatiga ta'sir ko'rsatgan. 1870-yillarda, xonlikning tashqi siyosati va savdo aloqalaridagi o'zgarishlar, xonlikning ijtimoiy va siyosiy barqarorligiga ta'sir qilgan. Sardorlar va oliy amaldorlarning roli Qo'qon xonligida nihoyatda muhim bo'lgan. Sardorlar va amaldorlar, xonning ishonchli vakillari sifatida, viloyatlarda tartibni saqlash va soliq yig'ish kabi masalalar bilan shug'ullangan. Sardorlarning o'rni, ayniqsa, Fathali xon davrida kuchaygan, chunki ular o'z hududlarida xonning siyosatlarini amalga oshirgan va xonlikning barqarorligini saqlashga mas'ul bo'lgan.

1820-yillarda Fathali xon sardorlar va oliy amaldorlar orqali xonlikning siyosiy tizimini boshqargan. Ularning xonlikdagi siyosatdagi o'rni, xonning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini amalga oshirishda muhim bo'lgan.

Qo'qon xonligining boshqaruv tizimi markazlashgan bo'lib, xonning hokimiyatining kuchli bo'lishi, xonlikda siyosiy islohotlarning amalga oshirilishi, ijtimoiy-iqtisodiy tizimning barqarorligi, va diniy tashkilotlarning siyosiy roli haqida keng qamrovli tahlillarni taqdim etdi. Xonlikda amalga oshirilgan siyosiy islohotlar, feodal tuzumning rivojlanishi, va diniy tashkilotlarning siyosatga ta'siri xonlikning siyosiy va iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda

muhim rol o'ynagan.

Qo'qon xonligi (1709–1876) markaziy Osiyoda o'zining noyob siyosiy va ijtimoiy tuzumi bilan ajralib turdi. Uning boshqaruv tizimi markazlashgan bo'lib, xonning hokimiyati kuchli va to'liq edi. Xonning qarorlari barcha davlat sohalariga, shu jumladan, iqtisodiyot, ijtimoiy tuzum, va madaniyatga ta'sir ko'rsatdi. Xonlikda siyosiy islohotlar amalga oshirildi, ammo ijtimoiy tengsizlik va feodal tuzumning saqlanishi dehqonlar va pastki tabaqalar uchun og'ir bo'ldi.

Xonlikda amalga oshirilgan islohotlar, xususan, Fathali xon va Alim xon davrlarida, siyosiy va iqtisodiy barqarorlikni saqlashga xizmat qilgan. Biroq, feodal tizim va yer egaligi tuzumi ijtimoiy farqlarni saqlab qolgan, bu esa xonlikdagi iqtisodiy va ijtimoiy tizimni muammolarga olib kelgan. Shuningdek, diniy tashkilotlar va amaldorlar siyosiy boshqaruvda muhim rol o'ynagan, xonlarning hokimiyatini mustahkamlashda ulardan keng foydalanilgan.

Qo'qon xonligining iqtisodiy tizimi asosan qishloq xo'jaligi va savdoga tayanib ishlagan. Xonlikning savdo yo'llari va tashqi iqtisodiy aloqalari, xususan, Xitoy va Rossiya bilan savdo, uning barqarorligini ta'minlashda katta ahamiyatga ega bo'lgan.

Qo'qon xonligining boshqaruv tizimi, o'zining markazlashgan strukturasida, ijtimoiy va siyosiy barqarorlikni saqlashga qaratilgan, ammo bu tizimning zaif tomonlari ham bo'lgan. Feodal tizimning kuchayishi, ijtimoiy tengsizlikni saqlab qolish va hukumatning markazlashganligi xonlikning uzoq muddat davomida mavjud bo'lishiga yordam berdi. Shu bilan birga, siyosiy tizimdagi ayrim qiyinchiliklar va o'zgarishlar xonlikning tarixi davomida keng ko'lamdagi muammolarni keltirib chiqardi.

Xulosa qilib aytganda, Qo'qon xonligi o'zining siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy tizimlari bilan markaziy Osiyodagi boshqa davlatlardan ajralib turdi. Xonlikning boshqaruv tizimi o'zining markazlashgan, feodal va diniy tashkilotlar bilan bog'liq o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lib, shu orqali o'zining barqarorligini ta'minladi. Ammo tizimning ijtimoiy tengsizlikka olib kelishi va xonning mutlaq hokimiyati vaqt o'tishi bilan siyosiy va ijtimoiy muammolarni yuzaga keltirdi.

References:

1. Minorskiy, V. (1954). *O'rta Osiyo tarixi* (2-jild). Moskva: Nauchnoe Izdatel'stvo.
2. Gumilyov, L. (1983). *Qadimgi turkiy xalqlar*. Moskva: Nauka.
3. A'lamov, S. (2004). *Qo'qon xonligi va uning boshqaruv tizimi*. Tashkent: O'zbekiston Milliy Akademiyasi.
4. Abdurahmanov, A. (1998). *Qo'qon xonligi va uning madaniy rivoji*. Tashkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi.
5. Mirzayev, M. (2010). *Qo'qon xonligida ijtimoiy-iqtisodiy tizim*. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.